

I anledning af en ny latin-norsk ordbog

af Sten Ebbesen¹

For ganske nylig er der i Oslo udkommet en ny latinsk ordbog, nemlig Vibeke Roggen, Egil Kraggerud & Bjørg Tosterud, *Latinsk ordbok, latin – norsk*, Cappelen Damm 2015. Som alle latinske ordbøger bygger den på en forgænger, der bygger på en forgænger ... I dette tilfælde sporer de tre norske leksikografer selv deres værk tilbage til den såkaldte “Rektorordbok”, rektorerne J. Johansen, M. Nygaard & E. Schreiners *Latinsk ordbok* fra 1887, men, siger de i deres forord, ordbogen er i sin nuværende form så meget anderledes end stamfaderen at det ikke mere er forsvarligt at have Johansen & co. på titelbladet. De oplyser i øvrigt, interessant nok, at en vigtig grund til udgivelsen af 1887-ordbogen var at Christian Frederik Ingerslevs *Latinsk-dansk Ordbog til Skolebrug* fra 1849 betragtedes som udtjent både i Danmark og i Norge, men i broderlandet mente man at den danske afløser “vilde blive mindre let at bruge for skolegutter paa grund af artiklernes udførlighed”.

Den forkastede udførlige ordbog var J. Th. Jensen og M. J. Goldschmidts *Latinsk-dansk Ordbog til Skolebrug* fra 1881-1886, som stadig bruges flittigt her til lands. Jeg vil i det følgende sammenligne den nye norske ordbog “RKT” med en række andre, nemlig

1. *Catholicon* = Johannes a/de Janua, også kaldet Johannes Balbus eller J. Balbi, *Catholicon*. Johannes’ værk er fra det sene 1200-tal. Det indeholder både en udførlig latinsk grammatik og en latinsk-latinsk ordbog. Jeg har brugt en inkunabel trykt i Mainz 1460, som Bayerische Staatsbibliothek har gjort tilgængelig på internettet.

2. *Gesner* = Io. Matthias Gesnerus, *Basilii Fabri Sorani Thesaurus eruditionis scholasticæ omnium usui et disciplinis omnibus accommodatus, post celeberrimorum virorum Buchnei, Cellarii, Graevii, operas et adnotationes et multiplices Andreae Stübelii curas recensitus, emendatus, locupletatus*, Leipzig 1726. Som man kan se af den omstændelige titel, vedkender Gesner sig frejdigt sin gæld til tidligere generationer af leksikografer. Basilius Faber fra Soraus ordbog udkom i sin oprindelige form i 1571.

1. For en taknsom korrekturlæsning af denne artikel takker jeg min altid hjælpsomme lærde ven Fritz Saaby Pedersen.

3. *Arnesen* = Paul Arnesen, *Ny latinsk Ordbog til Brug for den studerende Ungdom*, København 1848. Ingen mennesker bruger mere Arnesen, men det er den mest udførlige latinsk-danske ordbog til dato.

4. *Ingerslev: Latinsk-Dansk Ordbog til Skolebrug af Dr. C.F. Ingerslev. Anden betydelig forøgede og forbedrede Udgave*, København 1866 (1. udg. 1849). Heller ikke denne ordbog er der mig bekendt nogen der har brugt i nyere tid.

5. *L&S* = Charlton T. Lewis & Charles Short, *A Latin Dictionary founded on Andrews' edition of Freund's Latin Dictionary, revised, enlarged, and in great part rewritten*, Oxford 1879. *L&S* er stadig, efter min mening, den suverænt bedste ordbog: den er både omfattende, i almindelighed til at stole på, og anvendelig til mange forskellige formål. Kun dens etymologiske oplysninger er rigtig forældede.

6. *J&G* = J. Th. Jensen og M. J. Goldschmidt, *Latinsk-dansk Ordbog*, 2. udg., København 1920. Ordbogen blev påbegyndt af Jensen, men allerede under arbejdet med førsteudgaven (hvoraf sidste del kom i 1886, overtog Goldschmidt opgaven. Hans forord til 2. udgave antyder at den er kraftigt revideret i forhold til den oprindelige, men hvor vidt revisionen strækker sig har jeg ikke undersøgt. *J&G* er meget pålidelig, men noget begrænset i sit ordforråd.

7. *ThH* = Thure Hastrup, *Latin-dansk ordbog*, København 1. udg. 1959. Min gamle latinlærers opus udmærker sig mest ved sin korthed. Det er ret snævert indrettet til at dække tekster man i min skoletid læste i gymnasiet, og bærer noget præg af at være et hastværksarbejde.

8. *OLD* = *Oxford Latin Dictionary*, Oxford 1968-82. En meget pålidelig ordbog for arkaisk, guld- og sølvalderlatin, men med en uheldig afgrænsning af dækkede tekster (hvorom nedenfor). Desuden indskrænkes dens brugbarhed af at den med betydelig konsekvens giver det *ældste* belæg for hvert ord eller betydning, men ofte så overspringer det *berømte* sted som senere skribenter citerer, efterligner eller alluderer til.

Et par gange vil jeg henvise til *ThLL* = *Thesaurus Linguae Latinae*, den monumentale ordbog over oldtidens latin (indtil ca. år 600), som blev sat i gang i 1894 og nu er kommet gennem bogstavet *P*.

Ligeså vil jeg et par gange henvise til A. Ernout & AMeillets, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, 4. udg., Paris 1959.

Jeg burde også have inddraget “Rektorordbogen”, som *RKT* stammer fra i lige linje, men den står ikke i min bogsamling, og heller ikke på mit institutbiblioteks hylder. Jeg kunne naturligvis have fremskaffet den, men fandt at de væsentligste pointer kunne komme frem også uden konsultation af netop den bog.

Lad mig sige med det samme at den samlede dom over Roggen, Kraggerud og Tosteruds værk vil blive ganske positiv, men jeg vil dog dryppe lidt malurt i bægeret.

Omfang og udstyr

RKT er en bamse på 996 sider, trykt tospaltet på godt papir og med en klart læselig type. Lemmaer er ikke blot i fed skrift, men også fremhævet ved en blålig farve. Latinske ord står i ordinær, norske i kursiv skrift. Der er ruttet lidt mere med papiret end i *J&G*, så jeg vil skønne at de 996 sider nok indeholder omtrent samme tekstmængde som *J&Gs* 824, og nok ikke så meget mere end Ingerslevs 660 tætpakkede sider, men mindre end *Arnesens* 3462. *Hastrup* er en liliput på kun 223 sider. De fire ikke-skandinaviske ordbøger fra nyere tid er alle nogle klepperter. *Gesner* løber op i lige knap 1450 tættrykte foliesider, *L&S* i 2018 ligeledes meget tættrykte sider og *OLD* i 2126. *Arnesen* vinder altså på sidetal, men da hans sider er mindre end de engelske værkers er der nok ikke mere tekst end i dem. *Catholicon* fylder kun 473 sider, men der bruges en del forkortelser, så der står rigtig meget på hver side.

Catholicon-inkunablen er klart den smukkeste af alle ordbøgerne. Den er trykt på pergament med en både pæn og let læselig gotisk type. Hvert lemma indledes med et håndmalet initial, som skiftevis er rødt og blå. *Gesner* kommer efter min bedømmelse ind som nummer 2 i skønhedskonkurrencen, både hvad angår typografi og papirkvalitet, mens *RKT* og *OLD* nok må deles om en ærefuld tredjeplads

En anke: skønt jeg kun har haft mit eksemplar af *RKT* en god måneds tid, og kun har brugt det i forbindelse med denne anmeldelse, er der faretruende tegn på at den tunge bogblok vil løsne sig fra omslaget. På det punkt har forlaget ikke vist rettidig omhu. Det tog næsten halvtreds års flittig brug før min Lewis and Short måtte ombindes på grund af samme lidelse, og der er intet tegn på at min *Gesner* er ved at falde fra hinanden, selv om bindet ser ud til at være originalt og altså næsten 200 år gammelt —men så ved jeg godt nok ikke noget om hvor meget tidligere ejere af mit eksemplar har brugt bogen; selv har jeg kun ganske sjældent konsulteret den.

Hvad dækker ordbogen?

En af de fundamentale forskelle mellem forskellige latinordbøger er hvilke perioder og hvilke forfattere de forsøger at dække.

Johannes Balbus forklarer i sit forord til *Catholicon* (fol. 65r) at han vil behandle stavning, betydning og etymologi af “visse ord som forekommer hyppigt i Biblen og i helgener og digteres udsagn” (*quarundam dictionum que frequenter inueniuntur in biblia et in dictis sanctorum et poetarum*). Med “helgener” sigtes utvivlsomt på kirkefædre som Augustin, med “digtere” på klassikere som Vergil. Johannes ser imidlertid ikke primært latin som et historisk objekt, men som et levende sprog, så under *pecco* finder man en mindre afhandling om synd, og under *causa* finder man ikke forklaringer på ordets brug hos bestemte forfattere, men derimod en fremstilling af den –på Johannes’ tid alment accepterede– aristotelske lære om fire typer årsager: *causa materialis, formalis, efficiens* og *finalis*. Der forekommer dog kildehenvisninger, som når man under *accipio* får citeret *Æneiden* 3.353 *Illos porticibus rex accipiebat in amplis* som belæg for betydningen “beværte (*pascere*)” og Paulus’ 2. brev til korinthierne 11.20 *sustinetis si quis vos in servitutum redigit ... si quis accipit* for betydningen “røver (*rapit*)”, mens der ikke gives noget belæg for den geläufige anvendelse af ordet i samme betydning som *recipio*.

Ca. 450 år senere, i begyndelsen af 1700-tallet, ser billedet helt anderledes ud. *Gesner* har stadig en bred opfattelse af latin som et sprog der ikke er begrænset til nogle få århundreder i antikken, men focus er klart på klassikerne. Han opremser sine kilder, som omfatter stort set alle forfattere fra arkaisk tid, guld- og sølvalder, men dertil en betydelig mængde fra det han kalder bronzealderen (midten af 2. årh. til begyndelsen af 5. årh.), et antal fra “jernalderen” (tidligt 5. årh. til sent 13. årh.), samt endelig tre håndfulde forfattere fra “nyere tid” (16. og 17. årh.). Udvalget af jernalder-forfattere er talende. Fra 13. århundrede optræder således kun Saxo Grammaticus og Johannes’ *Catholicon* –sidstnævnte givetvis fordi det er en ordbog, førstnævnte lige så givetvis fordi han repræsenterer den klassicerende linje i tidens latin modsat fx Thomas Aquinas, hvis omfattende forfatterskab er meget mere tidstypisk (og forelå i trykudgaver på Gesners tid). *Gesner* forklarer, ganske som Johannes, sine ords etymologi og betydninger på latin, men han tilføjer dog tyske oversættelser. Han giver belæg for sine ord, men (ligesom Johannes) fortrinsvis for usædvanlige anvendelser.

Arnesen gør ikke klart rede for sit periode- og forfatterudvalg, men det forhold at hans ordbog var til brug for "den studerende Ungdom" gjorde det naturligt at lade de kendteste forfattere fra arkaisk tid, guld- og sølvalder være hvad der skulle dækkes.

Ingerslev nævner i forordet til førsteudgaven, som findes gentaget i andenudgaven, at han har taget hensyn til: "de Forfattere, der fornemmeligen benyttes til statarisk Læsning, især Cicero, Cæsar, Horats, Virgil, Ovid (i disse skulle ethvert i lexikalsk henseende virkelig vanskeligt eller mærkeligt sted her paaagtes), men også til sådanne Skribenter, især af Sølvalderen, som kunne ventes at blive benyttet til cursorisk eller privat læsning, til Øvelser i skriftlig Oversættelse paa Dansk, ved Meddelelse af Prøver under Foredraget af Litteraturhistorien o.s.v." Som eksempler på værker der ikke er medtaget, fordi de ikke er skolerelevante, nævnes Plinius' *Historia Naturalis* og Persius' *Satirer*.

L&S redegør ikke for den førte politik, men giver en komplet liste over excerperede værker, hvoraf man kan se at der er taget hensyn til alle forfattere ned til Sueton og et skønsomt udvalg af senere skribenter i forskellige genrer, med digteren Venantius Fortunatus fra det sene 500-tal som den vistnok sidste. Dette brede udvalg gør *L&S* så eminent nyttig til læsning af næsten alt antikt latin, og værket er såmænd også brugbart som nøgle til meget af senere tiders latinitet. Modsat i *OLD* kan man altid vente at finde en henvisning til det berømte sted i en klassisk forfatter hvor et ord optræder, hvilket er en stor hjælp når man læser senere tiders latinske litteratur.

Goldschmidt er i forordet til *J&G* klar i mælet: der er "kun taget Hensyn til de Forfattere, der almindeligt læses i Skoler, nemlig ...", hvorpå der følger en liste, der tidsmæssigt strækker sig fra Plautus til Sueton. Læser man de traditionelle klassikere, får man god hjælp, men ikke hvis man bevæger sig videre ud i latinens landskaber.

Hastrup giver i sit forord også ret klar besked: "Ved afgrænsningen af ordforrådet er forfattere som Caesar, Cicero og Horats medtaget i fuldt omfang; derudover er der taget hensyn til fortrinsvis Livius og Sallust samt Ovid og Vergil, mindre til Sueton, Tacitus og senere forfattere. Det for Komedien (Plautus, Terents) specielle ordforråd er som regel ikke medtaget."

OLD er et besynderligt værk. Jeg plejer at omtale den som "Den dumme ordbog". Det fremgår af dens forord at den vil dække latin indtil ca. 200 e.K., dog således at den udelader kristne forfattere men medtager nogle senere jurister —det sidste formentlig

ud fra en tanke om at det juridiske sprog er konservativt, så senere kilder dér kan bruges til at komplettere den ordskat der findes i tekster fra den egentlig dækkede periode. Men måske også ud fra en tanke om at jura ikke var inficeret med kristendom, for ordbogsforfatterne synes at have lidt af ekstrem christianofobi. Det er dog fuldstændig barokt at medtage eller udelade sprogkilder på grundlag af forfatternes religion! For en sikkerheds skyld røber forordet også at man ikke har benyttet sig af *Thesaurus Linguae Latinae* –formentlig fordi et samarbejde med det tyske projekt ikke forekom politisk opportunt i 1930erne hvor arbejdet på *OLD* startede. Til ordbogens dyder hører at der er omhyggelige kildehenvisninger med korrekt gengivne citater og at den nogle gange har frigjort sig fra traditionelle, men nok forkerte, tolkninger af de brugte belægsteder.

RKT savner en klar redegørelse for hvad der er taget hensyn til, men forordet citerer Rektorordbokens liste over behandlede forfattere, som er de normalt læste poesi- og prosatekster fra arkaisk tid, guld- og sølvalder, som var forsøgt dækket udtømmende, idet dog “nogle *verba obscaena*” var oversprunget. Som nyere tilføjelser nævner *RKT* udtrykkelig at de har medtaget en hel del ord fra “kristen latin, middelalder- og nylatin” og at man har gjort noget ud af at få dækket den anatomiske nomenklatur godt. Obskøne ord er nu medtaget i fuldt omfang og med egentlige oversættelser, ikke eufemismer. Som et udslag af politisk korrekthed har feminine modstykker til maskuline personbetegnelser fået status som selvstændige opslagsord. Kildehenvisninger forekommer, dog kun med forfatternavn uden nøjere stedsangivelse, og det virker noget tilfældigt om der er en sådan kildehenvisning eller ej.

Hvordan er opgaven klaret?

Jeg skal i det følgende se på hvordan de forskellige ordbøger behandler 1) problemet om hvordan man skal stave latin, 2) hvordan de behandler et tilfældigt udvalgt, ganske almindeligt klassisk latinsk verbum *līmō*. 3) Derpå vil jeg se på hvordan de gebærder sig over for et frækt ord: *paedicō*, for så 4) at se på *RKT*'s særegenhed blandt de nyere ordbøger: inklusionen af efterantik latinitet.

1. Stavning

Med undtagelse af *Catholicon*, der på senmiddelalderlig vis konsekvent bruger *e*, skelner alle ordbøgerne mellem *e*, *ae* og *oe*.

Med undtagelse af *Catholicon*, *Gesner* og *OLD* skelner alle de behandlede ordbøger mellem *u* og *v*. *Arnesen*, *Ingerslev*, *J&G* og *L&S* skelner derudover mellem *i* og *j*. Dette er ikke noget at hidse sig op over, personligt kan jeg godt lide *RKT*'s løsning: /i/ og /j/ er på latin positionsbetingede allofoner af ét fonem, hvorimod der er enkelte minimalpar som taler til fordel for at betragte /u/ og /v/ som adskilte fonemer: *servī* "slaver" >< *seruī* "jeg har sået", *salvī* "i god behold" >< *saluī* "jeg har hoppet", *volvī* "jeg har drejet" >< *voluī* "jeg har villet" og *solvī* "jeg har betalt" >< *soluī* "jeg har plejet" — men så er der vist ikke flere, og formen *soluī* "har plejet" er endda begrænset til arkaisk latin med den arkaiserende Sallust som sidst kendte bruger af formen.

Der er nogenlunde enighed blandt ordbogsforfattere om at markere assimilation når et ord starter med et præpositiv der ender på konsonant, såsom *ad*, *in-*, så der staves *acquiro*, *immaturus*, ikke *adquiro*, *inmaturus*. Der er nogle inkonsekvenser, men ordbøgerne er nogenlunde enige om hvordan de skal være inkonsekvente. *OLD* har det med, ganske overflødig, efter et lemma med assimileret stavning at tilføje at man også kan finde de uassimilerede stavemåder. *RKT* opfører fornuftigvis under *ad-* hvilke andre former præpositivet kan få alt efter hvilken konsonant der følger, og naturligvis ligeså under andre præpositiver. Blandt brugere af latin og udgivere af latinske tekster er der aldrig opnået enighed om hvorvidt man skal skrive *adquiro* eller *acquiro* etc., men der er god ræson i at lade de assimilerede former regere i ordbøgerne, for det er som regel dem der ligger bag ikke blot romanske ord men også latinske låneord i moderne sprog. Spansk udgør dog her en undtagelse: i ord som ikke er nedarvede men lånt fra latin assimileres ikke, så det hedder *adquisición*, *inmediato*.

Også i øvrigt bruger alle de her betragtede eftermiddelalderlige ordbøger en standardiseret ortografi der, med små varianter, er en norm som slog igennem efter renæssancen. Oplysninger om varierende stavemåder er i hovedsagen begrænset til tilfælde hvor man på det tidspunkt hvor ordbogen blev til endnu ikke havde opnået consensus, eller hvor man har antikt litterært vidnesbyrd om variation. Fx ved vi fra Quintilian at Cicero fulgte en ældre norm og skrev *caussa*, ikke *causa*, der var den normale form på Quintilians tid, og dette noteres da pligtskyldigst i *L&S*, mens *OLD* bare giver *caussa* som variant uden kommentar. Begge de to engelske ordbøger noterer også nogle gange andre meget hyppige varianter, såsom *hiemps* = *hiems* og *set* = *sed*, uden at sige noget om de to formers distribution.

Caussa gik stort set af brug et par generationer efter Cicero grundet en lydudvikling, hvor gemineret (langt) *s* efter en lang vokal og før en anden vokal blev reduceret til et enkelt *s*. Jfr. *dīvīssa* → *dīvīsa*. Stavemåden med *ss* kunne dog genoplives i arkaiserende eller superciceronianske perioder. *Hiemps* med *p* er bevidnet fra antikken og var den hyppigste, omend ikke enerådende, form i middelalderen, men blev betragtet som barbarisk af humanisterne –nok primært fordi nogle senantikke grammatikere fordømte den²– og gled så ud af brug, skønt man fuldstændig inkonsekvent forkastede *sumsit* til fordel for konkurrenten *sumpsit* med et “parasitisk” *p* ligesom i *hiemps. sed* og *set* har været i fri konkurrence det meste af historien igennem, fordi udlydende *-d* og *-t* på latin ikke står i funktionel opposition; det er først i nyere tid at *sed* næsten totalt har slået konkurrenten ud (det samme gælder for *apud/aput* og flere andre ord). Hvordan behandler nu *RKT* disse tre ord? Under **causa** står der bare “og **caussa**”. Under **hiems** ses ingen omtale af stavevarianten. Under **sed** finder man “og (ark.) **set**”. Jeg synes godt *hiemps* kunne have fortjent at nævnes, selv om formen ikke mere findes i udgaver af klassikertekster, for ordbogen vil jo gerne åbne op mod efterklassisk latin, men lad gå. Oplysningen om at *set* er arkaisk er derimod direkte misvisende; *sed* var i bedste fald den dominerende stavemåde på klassisk latin —men det er svært at påvise den slags grundet vores overleverings karakter—, og vi ved helt sikkert at *set* ikke gik af brug, ja i århundreder var det faktisk den hyppigste anvendte stavemåde. Studiet af hvordan latinsk stavepraksis har været til forskellige tider er ikke meget udviklet, og mange klassiske filologer har en noget naiv forestilling om at moderne konventioner for gengivelse af klassisk latin trofast følger antikke forfatteres praksis.

Alle de undersøgte ordbøger (minus *Catholicon*) angiver vokalkvantiteter i lemmaerne, men kun dér. Med undtagelse af *RKT* undlader de imidlertid kvantitetsangivelser for vokaler i lukkede stavelser, hvor kvantiteten jo ikke kan aflæses af ordenes brug i vers. De skriver således *prīmus* men *prīnceps*, og angiver som opslagsform *rex* med en tilføjelse om at genitiv er *rēgis*. Her bryder *RKT* med forgængerne og følger i stedet det fornuftige princip fra Ernout & Meillets etymologiske ordbog konsekvent at markere lange vokaler, altså også i *prīnceps* og *rēx*, og lige så konsekvent at lade korte vokaler være umarkerede. Det giver et entydigt resultat, og da der oven i købet er en meget klar typografi i *RKT* undgår man den situation som enhver bruger af *L&S* eller *J&G* vil

2. Citeret i *ThLLs* artikel om *hiems*.

kende, at det kan være svært at se om den dims der står over et *i* er et longum, et breve, en prik over *iet* eller noget flueskidt på papiret. Den eneste ulempe ved *RKT*'s system er at man så ikke kan se at korte vokaler i slutstavelser ofte er kamouflerede lange, idet lang dækket vokal i slutstavelse forkortes når der kun følger en enkelt konsonant og denne ikke er *s*, så *priōr#* bliver til *priōr#*. Hvis ikke man vil indføre breve-tegnet til at betegne forkortet lang vokal (sådan som jeg selv af Johnny Christensen har lært at gøre), er man nødt til på anden måde at angive at så snart der kommer en endelse på *prior* og lignende ord, bliver *oet* langt. Traditionelt opgiver man så at genitiv singularis ender på *-ōris*.

Desværre bryder *RKT* med princippet om at angive lange vokaler i lemmaer når det drejer sig om efterklassiske ord. Begrundelsen må formentlig være at latinbrugere med tiden tabte fornemmelsen for kvantiteter, men det er ikke helt rigtigt. Rigtigt er at i senantikken talte latin gik systemet med lange og korte vokaler i opløsning, og at middelalderens og nyere tids latinbrugere, for hvem sproget ikke var modersmål, i vidt omfang negligerede forskellen på lange og korte vokaler i deres tale, og gerne lod deres modersmåls system være medbestemmende for vokaludtalen, som når danskere den dag i dag udtaler adjektivet *malus* "dårlig" med et langt og fladt *a*, siger *a'lius* med stød på et fladt *a* og *fili'olus* med stød på andet *i*, og gør både andet *ō* og slutstavelens *ā* i *cognōscās* korte. Men: så længe latin var et levende sprog, altså i al fald 1700tallet med, hørte det til ens skolelærdom hvordan man skulle skrive kvantiterende vers på sproget, og til det formål havde også efterklassiske ord vokallængder, og de længder de ville have haft hvis Vergil havde anvendt dem. Der kunne være problemer med ord der var indlånt fra et folkesprog, og i middelalderen også med græske ord fordi meget få kunne græsk; men langt de fleste nyskabelser var uproblematiske fordi de var afledt af ord hvis vokalkvantiteter var kendt fra klassisk poesi, og var dannet med klassiske suffikser hvor vokallængderne ligeledes var kendte. Et priorat, *priōrātus*, har naturligvis langt *a*, og derfor ligger trykket dér i følge latinens accentueringsregel, og derfor hedder det netop *priorat* med tryk på sidste stavelse på dansk og tysk (på dansk for en sikkerheds skyld også med stød). Det ville være en usædvanlig dårlig latindigter der ikke vidste at ordets vokallængder er kort-lang-lang-kort.

Det virker meget uheldigt at *RKT* giver komparativen *prior* som klassisk opslagsord med anmærkning om at genitiv singularis ender på *-riōris* (*sic!* – jeg ved ikke hvorfor *ri* er taget med), altså med langt *ō*, og derpå som selvstændigt lemma indfører

substantivet *◊prior, rioris* (markeret som uklassisk ved den foranstillede rude) med den udmærkede oversættelse “prior, forstander for kloster; provinsforstander for en religiøs orden”, men uden kvantitetsangivelse, og endelig kvantitetsløst *◊prioratus* med oversættelsen “priorembete; et priors embetsdistrikt”. At prioratet har langt *a* kan man, som nævnt, se af dansk og tysk. At prioren har kort *i* kan man ikke se på moderne sprog, ja engelsk udtale af *prior* med diftong i første stavelse forudsætter ligefrem en ældre folkesproglig udtale med langt *ī*, ligesom i dansk udtale af ordet. Men igen: hvis en latindigter fra middelalder eller nyere tid havde lavet et kvantiterende vers hvor man skulle læse *prīōrem* eller *prīōrem*, ville han være blevet til grin.

2. Et tilfældigt udvalgt ord: *līmō*

Til at illustrere de forskellige ordbøgers behandling af den klassiske ordskat har jeg valgt at slå ned på *līmō*. Da jeg modtog *RKT* til anmeldelse havde jeg netop set på en indførelse i Moths kombineret dansk-danske og dansk-latinske ordbog fra begyndelsen af 1700-tallet, hvor ordet optrådte i en talemåde han citerede fra Plautus. Det gav mig lyst til at se hvad *RKT* og andre ordbøger havde gjort ved netop det ord. Det er altså i forhold til *RKT* fuldstændig tilfældigt at det er blevet *līmō* der skal illustrere det nye norske værks plads i den leksikografiske tradition.

Vi starter med *RKT*:

līmō¹, 1. [līma] 1 file, slipe, glatte, polere, (eg. og ovf.); undersøge nøge; granske; gemmas; ars naturam; librum; ipsam veritatem.

2 file av; ta bort; forminske, forringe; alteri affinxit, de altero l-vit magister Isocrates; obliquo oculo comoda alicuius, Hor.

Artiklen starter med at angive bøjningsgruppe, “1” = første konjugation. Som brugt i denne ordbog betyder sådan et ettal at hvis ikke andet er angivet dannes perfektum- og supinum-stammerne som i det verbum *amāre*. Så antydes etymologien: verbet er afledt af *līma* “fil”. Dernæst kommer ordets betydninger. Under betydning 1 er der tre undergrupper, adskilt med semikola: (a) *file, slipe, glatte, polere, (eg. og ovf.);* (b) *undersøge nøge;* (c) *granske.* Derpå følger fire eksempler på komplementer til verbet. Objektet *gemmas* “ædelsten” skal klart henføres til betydning (1), men det er uklart hvordan man skal tilforordne de øvrige komplementer til betydninger. *Ars naturam* må

skulle henføres til “polere” i overført betydning, men det kan man ikke se af opsætningen. Om *librum* skal høre til sammesteds eller måske til “undersøge nøge” og/eller “granske” (der begge synes mulige i forbindelse med *ipsam veritatem*) står hen i det uvisse Tilsvarende er det uklart hvordan de forskellige oversættelsesforslag under nr. 2 skal fordeles på de to eksempler. En sammenligning med andre ordbøger gør det klart at “forminske, forringe” må høre til det andet eksempel, men jeg er usikker på om de to første oversættelser kun er tænkt at dække første eksempel eller dem begge.

Mens de fleste af eksemplerne på udtryk indeholdende *līmāre* gives uden kildehenvisning, bemærker man at det allersidste er angivet at være horatiansk. Hvad Horats kan have ment med at “file = forringe nogens *commoda*” er ikke nemt at se, og man bliver ikke klogere ved at slå op under *commodum*, som angives at betyde “1 det behagelige, passende, egnede; rette tid; passende tidspunkt;” 2 “fordel; nytte; interesse; fremgang;” “3 forrettigheder, privilegier;” “4 lån; pl lånte sager”. Det drejer sig faktisk om et ganske enestående udtryk hos Horats, som jeg skal udrede nedenfor i forbindelse med Gesners gennemgang af *līmō*, og som her er blevet generaliseret til *obliquo oculo commoda alicuius <limo>*.

Det umiddelbart forudgående eksempel om Isokrates er heller ikke nemt at forstå, fordi det er uklart hvad pronominerne *alteri* – *altero* repræsenterer. Kilden er faktisk Ciceros *De oratore* III.36:

dicebat Isocrates doctor singularis se calcaribus in Ephoro, contra autem in Theopompo frenis uti solere: alterum enim exsultantem verborum audacia reprimebat alterum cunctantem et quasi verecundantem incitabat. Neque eos similis effecit inter se, sed tantum alteri adfinxit, de altero limavit, ut id conformaret in utroque, quod utriusque natura pateretur.

Isokrates, der var en enestående lærer, plejede at sige at han havde for vane at bruge sporerne på Ephor, men bidslet på Theopomp, for han bremsede den sidstnævnte, som havde det med at gå over gevind i sin sproglige dristighed, mens han ansporede den førstnævnte, der var tøvende og ligesom sky. Ikke at han fik gjort dem ens, han lagde bare noget på hos den ene og filede noget af hos den anden for i begge tilfælde at opnå den form som deres respektive anlæg tilsagde.

RKTs alteri affinxit, de altero l-vit magister Isocrates er altså et forvansket citat, omend forvanskningen ikke berører den centrale del *alteri affinxit, de altero limavit*. Det værste

er egentlig udeladelsen af oplysningen om at *alter* – *alter* er de to litterater Ephor og Theopomp. Det er vel det der er forsøgt rettet op på ved tilføjelsen af *magister Isocrates*. Til *RKT*'s undskyldning kan anføres at hvis man sidder med Cicero-stedet og slår op for at få hjælp, så får man den.

Citatforvanskning synes også, og alvorligere, at foreligge i *ars naturam* <*limat*> og *librum* <*limo*>.

Det første må, såvidt jeg kan se, være en meget fri kondensering af en passage i *Brutus* 236, hvor Cicero om M. Piso fortæller at hvad han havde at byde på som taler primært var et resultat af studier: han var godt nok fra naturens side udstyret med en vis skarphed, men den havde han så filet yderligere til med hvad han havde studeret sig til: *habuit a natura genus quoddam acuminis quod etiam arte limaverat*. En beslægtet passage er *De oratore* I.114-115, hvor Cicero lader Crassus sige at visse medfødte gaver (*dona naturæ*) er påkrævede for at nogen kan blive en god taler, selv om han selvfølgelig ikke derved vil benægte at kunsten kan file nogle folk til (*Neque enim hæc ita dico ut ars aliquos limare non possit*); men det kan den altså kun hvis den har noget godt at file på.

Påstanden om at *librum* kan optræde som objekt for *limāre* er, hvis jeg ikke tager fejl, en fri fortolkning af Ciceros *Academicus* 1.2, hvor den megetskrivende Marcus Terentius Varro på forespørgsel om hvorfor han ikke har publiceret noget for nylig fortæller at har et stort værk på bedding, som skal dediceres til Cicero:

habeo magnum opus in manibus, quae iam pridem; ad hunc enim ipsum (me autem dicebat) quaedam institui, quae et sunt magna sane et limantur a me politius.

jeg har et stort værk under udarbejdelse, og det har jeg haft et godt stykke tid. Jeg er nemlig gået i gang med en sag der skal stiles til ham der (det var mig han mente), men dels er den rigtig stor, dels arbejder jeg på at file den rigtig glat.

Ordet *liber* optræder slet ikke i sammenhængen; der tales om noget som vi ville kalde en bog, men som efter beskrivelsen at dømme nok skulle være i adskillige *libri*.

Lad os nu se på *RKT*'s forgængeres behandling af det verbum *limāre*:

Catholicon: Lima.me a limus.mi dicitur hec lima.me quoddam instrumentum fabrile. quia limum aufert de ferro. vel quia limum .i. leue faciat. Et inde limo.mas.aui.are. id est purgare. polire. uel diminuere. Nam lima ferrum diminiuit. Vel limare deriuatur a limus. et tunc

limare .i. limo implere uel impinguare.

Johannes Balbus har substantivet *līma* “fil” som lemma, og forklarer derpå korrekt at verbet *līmō* er afledt deraf. Han blander dog uheldigt *līmus* “mudder, snavs” ind i sin forklaring på hvorfor en *līma* hedder sådan. Det sidste punktum *Vel limare ...* er ikke en alternativ etymologi til *līmāre* “file”, men en oplysning om at der findes et enslydende verbum med betydningen “fylde med mudder” eller “fede”. Bemærk at Johannes ganske som mange moderne ordbogsforfattere angiver substantivernes bøjningstype ved efter nominativen at angive genitivendelsen: *lima.me*, og for verbernes vedkommende giver hovedformerne (dog minus supinum, og overflødigt, da infinitiven *limare* angives, også 2.sg. ind. act. *limas*).

Gesner samler ligesom Johannes kognate ord under ét hovedlemma; *līmō* skal sådan findes som et underlemma under *līma*. Her er hvad han har at sige:

§ *Limo, avi, atum, are, limam addere, lima polire, feilen, glatt machen. Limare cornua elephantii, Plin. 18,1. Et, Politius limare aliquid, Cic. Acad. Quæst. 1,1. Horat. 1 epist. 14,37*

*Non istic obliquo oculo mea commoda quisquam
Limat, non odio obscuro morsuque venenat;*

id est, fascinat & ita atterit atque evertit. Cic. fam. 3,8 ad Appium: *De tua prolixa beneficaque naturâ limavit aliquid posterior annus, id est, atterendo quasi detraxit.* § 2. *Limare caput cum aliqua, Plautus dixit Pœn. 1,2,81, & Turpilius in Leucadia, sich schnäbeln. v. Nonium 4, 274; & Turneb. Advers. 15,6.*

§ *Limātus, a, um, poliert, glatt gemacht, ausgefünfelt, ausgebeffert. Oratione limatus, Cic. de Orat. 1,39. Et limatius dicendi genus, Id. de Clar. Orat. c. 34. Horat. 1. sat 10,65*

Comis et urbanus, fuerit limatior idem

§ *Limate, adv. idem. Comparativo usus est Ammianus 15 c.ult. Constantinus cum limatiūs superstitionum quæreret sectas, h.e. accuratius.*

Gesner starter med at give de fire grundformer. Han markerer ikke *i*-ets kvantitet, men det er fordi den allerede er angivet i det overordnede lemma *Līma*. Derpå følger en latinsk forklaring og en tysk oversættelse, hvorpå der kommer eksempler på ordets anvendelse. Gesner giver imidlertid intet eksempel på grundbetydningen “at glatte med en fil”, men går direkte til et Plinius-sted hvor der files uden fil; Plinius fortæller nemlig

at elefanter og urokser spidser og tilfiler deres stødtænder på træer. Dernæst kommer et Cicero-sted, hvor det drejer sig om om tilfiling af et litterært værk, altså en overført anvendelse. Både Plinius- og Cicero-citaterne er stærkt modificerede og verbet sat i infinitiv —i citatet fra *Academici* uden at meningen er forvansket, i Plinius-citatet med den kedelige virkning at man ikke kan se at *elephanti* skal være subjekt for verbet.

Dernæst vender Gesner sig til et svært Horats-sted, *Epistulæ* I.14.37-38, der kontrasterer idyllen på digterens landsted (“dér”) med livet i Rom:

non istic obliquo oculo mea commoda quisquam / limat

dér er der ingen som med skævt øje filer i mine bekvemmeligheder

Horats blander her to metaforer: *at se skævt til* = *misunde* og *file i* = *forsøge at nedgøre, nedrakke*. Det har Gesner forstået, for han forklarer “dvs kaster onde øjne på og derved slider ned og ødelægger”. At det givetvis også er meningen at læseren skal tænke på adjektivet *limus* “skeløjet” kan man ikke klandre en ordbog for at lade ufortalt. Det er et smukt træk at Gesner her gengiver hele den relevante tekst ordret; det er ikke normen hos hans efterfølgere, og det med uheldige konsekvenser, som vi allerede har set i *RKT*'s indførsel om *limō*.

Som sidste element indfører Gesner en vending som optræder i den arkaiske komedie, *caput limāre cum aliquō* “at gnubbe hoved med nogen”, dvs kysse, give en krammer eller lignende. I Moths desværre aldrig trykte ordbog over dansk fra årene lige efter 1700 kan man under verbet *gnide* (med variantformen *gnie*) finde en fin fordanskning: “gnie hovederne sammen *limare caput Plau.*”³ Gesners *sich schnäbeln* gengiver ligeledes fint udtrykkets slangagtige karakter. I *RKT* leder man forgæves efter hovedgnubningen. Det er egentlig underligt, for Plautus hører traditionelt til blandt de latinske skoleforfattere og der er mange henvisninger til ham i *RKT*.

I overensstemmelse med traditionel grammatik, som skilte participier ud som en selvstændig ordklasse, bringer Gesner *Limātus* adskilt fra verbet. Alle hans eksempler vedrører den overførte betydning “stilistisk eller i manerer tilfilet”, som han undlod at specificere under verbet. Til allersidst kommer adverbiet *Limate* med en anmærkning om at komparativen *limatius* findes hos historikeren Ammian.

3. Se *Mothsordbog.dk* på internettet.

Lad os nu se på *Arnesen*:

limo, avi, atum, 1, v.a., [lima]; „egentl.“, filer; — gemmis scalpendis atque limandis, Plin. 36,10; — B) df. ogf.; filer el. gnider for at hvæsse; df. hvæsfer; cornu ad saxa limato etc., Plin. 8,29; — comiss er: ~ caput cum aliquo, (at stiffe hovederne sammen), Plaut. Merc. 3,1,40; — b) bortfiler el. affiler: limatum plumbum, (Ølvspean), Plin. 31,50; limata scobs id. ibd.; — II) „fig.“: affiler, d.e. polerer el. udbedrer; — quae limantur a me politius, Cic. Acad. 1,1; cf. id. d. Or. 1,25, o. ibd. 3.49; vir nostrorum hominum urbanitate limatus, Cic. N.D. 2,29; — men ~ se ad aliquid id. d. Opt. Gen. Or 3; — B) „bef.“; A) ligesom undersøger med Silen, d.e. prøver el. bestemmer nøjagtigen; — cum veritas ipsa limatur in disputatione, Cic. Off. 2,10; cf. Phaedr. 3,10: ~ subtiliter mendacium; — B) ligesom bortfiler, d.e. forringer eller nedsetter; vid. Hor. Ep. 1,14,37: Non istic obliquo oculo quisquam Limat; ogf. alm.: at forringe el. formindske; vid. Cic. Fam. 3,8; men id. de Or. 3,9 om Læroren: tantum alteri affinxit, de altero limavit, (borttog, hvad der var for meget); — III) partic. limātus, 3, ogf. som adj.; uddannet el. fin el. nøjagtig i sit Slags; — vir oratione maxime limatus, Coc. d. Or. 1,39; — compar., ~ ingenium, Plin. Ep., ligel. ~ genus dicendi, Cic. Brut. 24; f. ogf. Hor. Sat. 1,10,65, o. Martial 7,51.

Her startes fornuftigvis med den konkrete betydning af verbet, hvor det er en materiel genstand der files. Alle betydninger er belagt med citater, for det meste i den oprindelige ordlyd, omend med udeladelser, og det afslører blandt andet at nogle af de syntagmer som *RKT* anfører slet ikke er belagt med verbet i aktiv. *RKT*'s <l.> *gemmas* stammer fra Plinius' *gemmis ... limandis*, og den *l. veritatem* (som også findes i *J&G*) er en "aktivisering" af Ciceros *veritas ipsa limatur*. Det er ikke nogen katastrofe, men viser noget om hvilke ofre man må bringe når man vil komprimere informationen.

Arnesen bringer også ofre på kompressionens alter. Horatsstedet er lige så uforståeligt som i *RKT* og lidt til derved at *limat* har mistet sit objekt. Historien om Isokrates' tilfiling af Theopomp er også lige så uforståelig som i *RKT*, omend "borttog hvad der var for meget" egentlig er en glimrende forklaring af meningen med *limavit* i sammenhængen, og mere oplysende end *RKT*'s "ta bort". Som Gesner har Arnesen også husket hovedgubningen. Han karakteriserer den som "comisk"; jeg er ikke ganske sikker på om han dermed mener "morsom" eller "forekommende i komedien", måske det sidste, for hans oversættelse til "at stikke hovederne sammen" forekommer mig lidet morsom; så var der mere bid i Moths "gnie hovederne sammen".

Fra Arnesens omfangsrige artikel skal vi nu vende os til *Ingerslevs*, der i sin korthed

mere ligner *RKT*'s:

Limo, l [lima] 1) a) *filer*, *gemmas*; *tp.* 1. *commoda alicuius* = *gnaver paa, formindsfer.* b) *affiler*, *plumbum*; *tp.* 1. *aliquid de re aliqua borttager.* c) i *Alm.* *gnider*, *cornu ad saxa hvesfer*; *tp. (Pl.)* 1. *caput cum aliquo* = *fysfer.* 2) *tp.* a) *affiler*, *polerer*, *glatter et Skrift o.d.* = *gjennemseer og retter omhyggeligen*, *aliquid*; *stilus et hoc et alia ornat et l.*; *l. me ad aliquid danner mig.* b) *undersøger nøie*, *veritatem in disputando.*

Her ser vi samme måde at forkorte eksempel materialet på som i *RKT*: verbets komplementer angives for nogles vedkommende blot med pronominer + *res*. Om verbet i de enkelte anvendelser er attesteret i aktiv angives ikke: som i *RKT* er Plinius' *gemmis limandis* blevet til at *limō* kan have *gemmās* som objekt og Ciceros *vēritās limātur* til at *vēritātem* kan forekomme som objekt. Eksemplet med griflen der pynter og tilfiler et skriftstykke er en tillempning af *stilō quī et alia et hoc maximē ornat ac limat* (Cicero, *De oratore* III.190).

Arnesens omstændelige forklaring af det ciceronianske *veritas limatur* med "ligesom undersøger med Filen, d.e. prøver el. bestemmer nøjagtigen" er kogt ned til det uinspirerede "undersøger nøie", som går igen i *RKT*, men modsat i den norske ordbog kan vi hos Ingerslev klart se hvilket eksempel oversættelsen skal bruges til. Den yder imidlertid ikke Ciceros tekst retfærdighed. Teksten, *De officiis* II.x.35, lyder:

Sed ne quis sit admiratus cur, cum inter omnes philosophos constet a meque ipso saepe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes, nunc ita seiungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, iustus esse, alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas, alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio.

Nu kan en eller anden måske undre sig over at jeg —når alle filosoffer er enige om, og jeg ofte selv har argumenteret for at den som har én dyd har dem alle— nu laver et skel som om man kunne være retfærdig uden at være forstandig. Men en ting er den finesse der hører hjemme når man finpudser selve sandheden i en <filosofisk> argumentation, en anden hvad der hører til når hele ens foredrag er indrettet på hvad folk i almindelighed mener.

Cicero kan næppe her mene "når man undersøger sandheden nøje", selv om det sted i Phædrus' fabler (III.10.48-49) som Arnesen henviser til kan fortolkes som en støtte til hans "ligesom undersøger med Filen". Billedet må være det at man starter med en råversion af sin fremstilling af sandheden, og så omhyggeligt udarbejder den i alle detaljer, ligesom ved fremstillingen af en skulptur eller lignende. Denne polerede og

ciselerede fremstilling er målet i en diskussion mellem filosofisk kyndige, men i et populært foredrag må man springe op og falde ned på de finere detaljer.

Arnesen, Ingerslev og *RKTs* forståelse af Ciceros fileri genfindes, atter som hos Arnesen, sammenstillet med Phædrus-stedet hos *Lewis and Short*. Her er hvad *L&S* har at fortælle om *limō*:

limo, āvi, ātum (arch. limassis, for limaveris, Caecil. Com. 140), 1, *v. a.* lima, *to file*. **I.** Lit.: gemmis scalpendis atque limandis, Plin. 36, 7, 10, § 54.—**B.** Transf. *To file off*: plumbum limatum, lead-filings, Plin. 34, 18, 50, § 168: limata scobs, id. ib.: cornum limatum lima lignaria, Scrib. 141: acumen ossis, Cels. 8, 10, 7.—**2.** *To rub, whet*: cornu ad saxa limato, Plin. 8, 20, 29, § 71; hence, limare caput cum aliquo, *to kiss*, Plaut. Merc. 3, 1, 40; id. Poen. 1, 2, 82.—**II.** Trop. **A.** In gen., *to file, polish, finish*: quaedam institui, quae limantur a me politius, Cic. Ac. 1, 1, 2: stilus hoc maxime ornat ac limat, id. de Or. 3, 49, 190: ut ars aliquid limare non possit, id. ib. 1, 25, 115: vir nostrorum hominum urbanitate limatus, id. N. D. 2, 29, 74.—**B.** In partic. **1.** *To investigate accurately, to clear of every thing superfluous*: veritas ipsa limatur in disputatione, Cic. Off. 2, 10, 35: subtiliter mendacium, Phaedr. 3, 10, 49. —**2.** Cum se ipse consulto ad minutarum causarum genera limaverit, *has prepared one's self thoroughly for*, Cic. Opt. Gen. Or. 3, 9.—**3.** *To file off, take away from, diminish*: tantum alteri affinxit, de altero limavit, Cic. de Or. 3, 9, 36: de tua prolixa beneficaque natura limavit aliquid posterior annus, id. Fam. 3, 8, 8: commoda alicujus, Hor. Ep. 1, 14, 38: multum inde decoquent anni, multum ratio limabit, Quint. 2, 4, 7. —Hence, **limātus**, a, um, *P. a., polished, refined, elegant, fine, accurate*: vir oratione maxime limatus, Cic. de Or. 1, 39, 180: jure madens, varioque togae limatus in usu, Mart. 7, 51, 5: pressum limatumque genus dicendi, Quint. 2, 8, 4; 11, 1, 3: Attici, id. 12, 10, 17.—*Comp.*: limatius dicendi genus, Cic. Brut. 24, 93: comis et urbanus fuerit limatior idem, Hor. S. 1, 10, 65: limatius ingenium, Plin. Ep. 1, 20, 21.—Hence, adv.: **limātē**, *finely, elegantly, accurately; comp.*: limatius scriptum, Cic. Fin. 5, 5, 12: limatius quaerere, Amm. 15, 13, 2.

L&S har, som forventeligt, flere af de samme belægsteder som vi har mødt hos andre. Som i Arnesen er Plinius' blyspån taget med, og som i Gesner har man husket Ammians komparative adverbialform *limātius*, men har også fundet et tidligere belæg hos Cicero. Citaterne er kopt lidt ned i forhold til originalerne, det i forbindelse med Ingerslev omtalte Cicero-sted om griffelen der tilfjeler er her blevet til *stilus hoc maxime ornat ac limat*, men om en egentlig forvanskning kan man ikke tale. Som i de små ordbøger er historien om Isokrates og hans elever er også her kondenseret til næsten uforståelighed, mens Horats' blandede metafor er blevet ublandet ved at man

simpelthen har udeladt det skæve øje — egentlig en meget god løsning hvis man ikke vil kaste sig ud i en længere forklaring af Horats-stedet.

Jensen og Goldschmidt har følgende at sige om *limō*:

limo, 1. [lima] egl. filer, heraf *tp.* 1) a) affiler, polerer, glatter, især om Skrifter = gennemser og retter omhyggeligt, ars aliquid l.; l. aliquid arte, tenui curā; stilus hoc maxime ornat ac l. b) undersøger nøje og grundigt, udgrunder, veritatem in disputatione. 2) affiler, „gnaver paa” = borttager, formindsker, forringer, aliquid de re aliqua; (Digt.) l. comoda alicujus oculo obliquo; se ad minutarum genera causarum limavit d.e. har indskrænket sig til.

Man bemærke de mange sammenfald med *RKT*, der startede med *file*, *slipe*, *glatte*, *polere* for at gå videre med *undersøge nøje* og slutte af med *file av; ta bort; forminske, forringe*. Det er nok Ingerslevs lange skygge vi her møder. *J&G*s selvpålagte indskrænkning til de almindeligste skoleforfattere medfører at der ikke er et eneste eksempel på *limāre* med en konkret genstand som objekt, vi får blot at vide at den egentlige betydning er “at file”. Horats farer som sædvanlig ilde. Et Cicero-sted som også *L&S* har med, men som vi ellers ikke har set før, optræder sidst i artiklen. Det er fra Ciceros *De optimo genere oratorum* 3.9, og lyder i originalen *cum se ipse consulto ad minutarum causarum genera limaverit*. Goldschmidt har fusket lidt med ordlyden, men ikke kriminelt, og er uenig med *L&S* om fortolkningen. Englænderne skriver “has prepared one's self thoroughly for”. Personligt tror jeg *J&G* kommer tættest på meningen, for subjektet for *limaverit* er den attiske logograf Lysias, om hvem Cicero fortæller at han for det meste skrev taler til retstvister af privat og ret ubetydelig karakter, og derfor virker noget mager (*ieiunior*), “fordi han med vilje filede sig ned til småsagers art”, altså tilpassede sin stil til de ydmyge emner for talerne.

Og nu *Hastrups* ordbog, der var tænkt som en afløser for *J&G* i skolen, og i betydeligt omfang også har fungeret sådan:

lim | o 1 (līma) *filer; // udarbejder med omhu: veritas ipsa –atur in disputatione det er sandheden selv man får frem ved en undersøgelse.*

Der er ikke meget pænt at sige om denne artikel bortset fra at den er kort og ikke som *J&G* bruger fraktur, som yngre danskere tit ikke kan læse. At der ikke bringes noget eksempel på ordet i egentlig anvendelse kan man ikke klage over i en så kompakt ordbog. At det plautinske *caput limāre cum* mangler er OK, da *Hastrup* udtrykkelig

ikke tager hensyn til Plautus. Men behandlingen af det eneste eksempel, *vēritās ipsa limātur* fra *De officiis*, er kritisabel. “Udarbejder med omhu” er såmænd en meget god forklaring på verbets funktion i konteksten, som det er fremgået af min diskussion af passagen ovenfor, men den følgende oversættelse af udtrykket fortolker *limātur* helt anderledes, tager ingen hensyn til citatets kontekst, og gør en filosofisk diskussion (*disputātiō*) til en “undersøgelse”, hvorved den grundlæggende dialogiske karakter af antikt filosofisk arbejde bliver usynlig –det er som om ordbogsforfatteren manipulerer et gammelt fotografi og får ting og personer der ikke passer ham til at forsvinde.

Til slut skal vi se på den nyeste af de store ordbøger, *OLD*:

limō, ~āre, ~āui, ~ātum, *tr.* [lima + o³] Forms: ~assis (=~aueris) *Caecilcom.140*.

1 To rub smooth, sharpen, or sim. with or as with a file. **b** (phr.) *caput ~are cum*, to rub heads with, i.e. embrace.

cornu ad saxa ~ato praeparat se pugnae (rhinoceros) *Plin.Nat.8.71*, gemmis..scalpendis atque ~andis 36.54;— (*in fig. phrs.*) rationes has latiore specie non ad tenue ~atas *Cic.Luc.66*; linguae tela..tuae quae tibi tam tenui cura ~antur *Ov.Pont.4.6.37*; tibi cor ~ante Minerua acrius *Mart.6.64.16*. **b** cum illoc..mea uoluntate numquam ~auit caput *Andr.trag.29*; inter nos coniurauimus..nisi (ego) cum illo aut ille mecum, neuter stupri caussa caput ~aret *Pl.Mer.537*; *Turp.com.112*; —(*in pun w. limus*¹) cum illac numquam ~auit caput. —curram igitur aliquo ad piscinam aut ad lacum, limum petam. —quid eo opust? —ego dicam: ut illi et tibi ~em caput *Pl.Poen.292-4*.

2 (transf.) To remove the blemishes of, polish, perfect: **a** (a literary work, style, or sim.; also a writer or speaker). **b** (concepts or sim.): (also) to remove the veneer of.

a (stilus) hoc maxime ornat et ~at *Cic.de Orat.3.190*; (M. Piso) habuit a natura genus quoddam acuminis, quod etiam arte ~auerat *Brut.236*; quaedam institui quae et sunt magna sane et ~antur a me politius *Ac.1.2*; *Apul.Pl.1.3*; —ut ars aliquos ~are non possit *Cic.de Orat.1.115*; te..hortor..illi te expoliendum ~andumque permittas *Plin.Ep.1.10.11*. **b** cum ueritas ipsa ~atur in disputatione *Cic.Off.2.35*; dicendum est, opiniones ueteres parum exactas esse...postea eadem illa ~ata sunt *Sen.Nat.6.5.2*;—si mendacium subtiliter ~asset *Phaed.3.10.49*.

3 To reduce by filing, file down; (transf.) to detract gradually from.

~atum plumbum (*i.e. lead filings*) *Plin.Nat.34.168*; cornum ceruinum ~atum lima lignaria *Larg.141* (*fig., w. ref. to style*) uidetur esse ieiunior, cum se ipse..ad minutarum causarum genera ~auerit *Cic.Opt.Gen.9*;—non istic obliquo oculo mea commoda quisquam ~at *Hor.Ep.1.14.38*.

4 To remove by filing, file off; (transf.) to take away by degrees.

(acumen) si longius est, praecidendum; si breuius, ~andum Cels.8.10.7.f;—(*transf.*) neque eos similis effecit inter se, sed tantum alteri adfinxit, de altero ~auit Cic.*de Orat.*3.36; de tua prolixa..natura ~auit aliquid posterior annus *Fam.*3.8.8; multum inde decoquent anni, multum ratio ~abit Quint.*Inst.*2.4.7.

Her viser “den dumme” at den ikke er dum på alle punkter. Her er en klar opstilling og inddeling i betydningsgrupper, udførlige og uforvanskede citater, gode fortolkninger af tekststeder. Som Moth, men ulig de andre ordbøger vi har set på, gør *OLD* opmærksom på at i vendingen *caput limāre cum aliquō* skal *limāre* forstås som “gnubbe, gnide”. I slutningen af afsnit **1b** gøres der opmærksom på at Plautus ved en lejlighed laver et ordspil mellem *limāre* og *limus* “mudder”. Ciceros filing af sandheden er rigtigt forklaret i **2b**, og selvom det lignende Phædrus-sted anføres lige efter, gives det en anden forklaring. Det ulykkelige Horats-sted er dog ikke blevet meget bedre behandlet end normalt, og heller ikke Isokrates’ tilfiling af Theopomp, omend det er en forbedring i forhold til alle de andre ordbøger at afsnit **4**, hvor eksemplet bringes, starter med et citat hvor der affiles i bogstavelig forstand. På det citerede sted taler Celsus om behandling af brudne knogler: ujævnheder må fjernes, længere splinter må man skære af, kortere må man file af.

Konklusion om *limāre*: *RKT* viser med al tydelighed sin afstamning fra 19. århundredes skoleordbøger. Der er ikke taget hensyn til de bedre fortolkninger af nogle tekststeder som ses i *OLD*. I det store hele leverer *RKT* det samme som *J&G*, men tilskæringen af eksemplerne er mere uheldig, og det er uklart hvordan oversættelsesforslagene skal fordeles på eksemplerne.

3. Et frækt verbum

RKT bryster sig af at have gjort sig fri af victoriansk angst for offentlig omtale af sager der har med kønslivet at gøre. De forskellige tiders indstilling kan fx aflæses af leksikografernes behandling af det verbum *pædicō*.

Johannes Balbus har ikke ordet i sin *Catholicon*, men det kan ikke undre, for det forekommer næppe i en eneste af de hellige tekster og er heller ikke fremtrædende, om overhovedet forekommende, i de digtere man dengang normalt læste. *Gesner*, derimod, har det:

§Pædicō, *are*, cum puero vel masculino rem habere, apud Catullum *carm.* 15,1&17; & *carm.* 21,4; Martial. *epigr.* 79 &c.

Her gives en grundlæggende korrekt forklaring. *Cum aliqua/aliquo rem habere* "at have noget at gøre med nogen" var på Gesners tid et velkendt udtryk for at have seksuelt samkvem med nogen (det stammer fra de gamle komedieforfattere). Forklaringen mangler imidlertid den vulgære klang som hænger ved *pædicō*. Man bemærker også den manglende tyske oversættelse, men under det umiddelbart påfølgende substantiv *pædicō* er der en: ein Knabenschänder. Her kommer der en moralsk vurdering ind, men ingen kan herefter være i tvivl om hvad der foregår når nogen *pædicat*.

Arnesen: pædicātor, oris, m.: = 2. pædico, Licin. Calv. ap. Suet. Caes. 49; af — 1. pædico, are, m. o. ud. acc. pers., Catull., Martial., at være: 2. pædicō, onis, m., παιδικός: en Pæderast, Martial.

Besyderligt nok giver Arnesen gal kvantitet for *i*-et i anden stavelse. Han angiver det som kort, men det er langt, som man nemt kan se i de digte hvor ordet optræder, og som Gesner da også vidste. Arnesen er måske blevet forledt af ordets etymologi, for almindeligvis, og jeg tror rigtigt, menes at det er en latinsk dannelse ud fra det græske substantiv παιδικά "dreng-kæreste", så *pædicāre* altså er at opføre sig som en drengelsker, en pæderast, gør over for sin dreng-kæreste. Det græske ord har kort *i*. Det latinske verbums lange *ī* kan fx tænkes at være inspireret af et adjektiv som *pudicus* (som foreslået i Ernout & Meillet's *Dictionnaire étymologique de la langue latine*). Et mindretal blandt leksikografer har taget det lange *ī* som vidnesbyrd om at ordet slet ikke er et afledet af παιδικά og rettelig bør staves *pedic-*. I *Thesaurus Linguae Latinae* skal det søges under *pēdicō*.

I sin forhøvelse på at gøre det pinlige emne kort af leverer Arnesen en oversættelse der ikke kan bruges når verbet har et objekt, som han jo ellers har gjort opmærksom på at det kan have: "m(ed) o(g) u(den) accusativus personae" står der jo. Hvad pæderaster foretager sig overlades til ordbogsbrugerens forudviden eller beskidte fantasi.

Ingerslev udelader helt det prekære ord og dets kognater.

L&S udviser victoriansk puritanisme, men medtager dog det slemme ord:

L&S: **pædicō** (**pēdicō**, Auct. Priap. 68), āre, v. a. [παιδικός], to practice unnatural vice. I. Lit.: amores, Cat. 21, 4; puerum Mart. 11, 94, 6.—Of various forms of unnatural lewdness, Mart. 11, 104, 17; id. 7, 67, 1.

J&G udelader det, men har alligevel et tilhørende *nomen agentis*:

J&G: pædicātor, ōris, m. et Menneske, som driver unaturlig Utugt.

Goldschmidt (der var eneansvarlig for denne del af ordbogen) har overtaget Arnesens forkerte kvantitetsangivelse for *i*-et. Når han overhovedet medtager substantivet, som han ikke tør forklare nøjere, skyldes det givetvis dets forekomst hos Sueton. Og så syntes han åbenbart at han havde givet utugten hvad den skulle have, på trods af at verbet, som bemærket af Gesner og Arnesen, optræder i to digte af Catul, der ellers hører til de forfattere der burde være dækket (omend man garanteret ikke læste de to digte i skolen på Goldschmidts tid). Til forsvar for *L&S*'s og *J&G*'s nu latterligt lydende oversættelser kan anføres at ordbogsforfatternes samtid præcis vidste hvad forskellen var på naturlig og unaturlig utugt – ‘unaturlig’ betød i denne sammenhæng “homoseksuel”.

Hastrup røber, som Ingerslev hundrede år før, overhovedet ikke at han kender ordet.

Endelig kommer vi til *RKT*. Her er der ingen omsvøb:

RKT: pædicō og pēdicō, 1. (om den aktive parten) ha analt samleie; rævpule; aliquem (dir obj. er vanl. en gutt eller mann, men det kan også være en kvinde), Cat., Mart., Priap.

Ikke blot er intet stukket under stolen, man har også frigjort sig den tanke at den passive deltager absolut skal være af hankøn, sådan som ordets etymologi antyder. Den neutrale “kliniske” beskrivelse *ha analt samleie* forklarer ordets indhold, det vulgære *rævpule* anbringer det på rigtig hylde stilistisk set: det er ikke et ord der hører hjemme i urbant sprog. *RKT* skal have points for sin behandling af uartige ord.

4. Efterklassiske ord, forkortelser og betydninger

Et af *RKT*'s store fortrin er at den ikke som den dumme og de gamle skoleordbøger vil holde sig til hvad der er hedensk og klassisk.

For det første har den en mængde sen- og efterantikke ord, der ved en lille rude er markeret som sådanne.

For det andet har den tit under antikt belagte opslagsord oplysninger om postklassiske anvendelser, ligeledes markerede med en rude.

For det tredje, har den i de nyttige lister over forkortelser der findes ved begyndelsen af hvert nyt bogstav i alfabetet ikke blot almindelige klassiske forkortelser med deres betydninger, men også nyere betydninger af de samme forkortelser og helt nye

forkortelser. Atter med rudemærkning.

Denne udvidelse af horisonten ud over det snævert klassiske er meget prisværdig og gør *RKT* til et brugbart redskab også for folk som ikke har tænkt sig at sætte sig ned og læse en latinsk tekst, men som bare er stødt på et latinsk ord og gerne vil vide noget om det. Der er dog også en del mangler i behandlingen af det efterantikke stof, navnlig virker det lidt tilfældigt hvad der er kommet med og hvad der er udeladt. Jeg kan slet ikke se nogen klar linje i udvalget.

Nogen information er vældig nyttig, anden mindre. Sådan findes \diamond *damascus* opført både som substantiv = “damask” og som adjektiv = “av damask”. Det er måske ikke de mest nødvendige ord at have med – det er så let at gætte sig til deres betydning. Det er betydelig sværere at gætte at \diamond *bladum* betyder “korn” (ordet er lånt fra fransk, hvor det nu hedder *blé*). Det er ikke svært at regne ud at en \diamond *tonna* er en tønne, men jeg kender folk der har haft besvær med ordet, så godt det slap ind.

RKT giver også nyttig information om forskelle mellem ords betydninger på klassisk og senere latin, såsom at mens det klassiske *inhumātus* betyder “ubegravet”, betyder det senere verbum \diamond *inhumo* “begrave”. Af samme type er oplysningen om at *miles* på middelalderlatin kan betyde “ \diamond ridder; vasall; ordensridder”, omend jeg vil stille mig lidt tvivlende til den sidste oversættelse: det er ikke en særlig anvendelse af ordet at bruge det om sådanne riddere som er medlemmer af en ridderorden. Under *inhabilis*, der på klassisk latin betyder “uhåndterlig”, oplyses ganske korrekt at det senere får betydningen “ \diamond ikke kompetent (til et kirkelig embede); inhabil; diskvalificeret”, men så er det altså spild af papir at tilføje opslag om \diamond *inhabilitas* & *inhabilitatio* samt \diamond *inhabilito*, der alle bygger på den uklassiske anvendelse af adjektivet. Tilsvarende papirspild er gennemgående: masser af derivativer af fuldstændig forudsigelig form og betydning får plads som selvstændige opslagsord. Den plads kunne være blevet anvendt til noget bedre. Det gælder i øvrigt også den slags derivativer på klassisk latin: undtagen i leksika som giver belæg for sine ord, er det papirsspild at anføre banale afledninger.

Roses skal *RKT* for at have optaget \diamond *maxima* i betydningen “maksime, aksiom”, som er en middelalderlig forkortelse af Manlius Boethius’ (6. årh.) oversættelse af $\alpha\lambda\iota\omega\mu\alpha$ til *maxima prōpositiō*; ligeledes for at have medtaget \diamond *quidditas* og \diamond *quidditativus*, to centrale filosofiske ord indført i højskolastikken (selv om adjektivet strengt taget er overflødigt når substantivet er der), og \diamond *homogeneous*, der via Aristoteles-oversættelser

også kom ind i skolastikken. Men hvorfor andre succesrige filosofiske ord som *categoricus* og *hypotheticus* (begge indlånt fra græsk i senantikken) eller *ontologia* (indført ca. år 1600) mangler står mig uklart. Under \diamond *praedicamentum* kan man læse at det betyder “påstand; aristotelisk kategori”. Jeg erinder ikke at have set *praedicamentum* i den første betydning, men i den anden er ordet geläufigt i al fald fra fjerde århundrede af. Godt den kom ind i varmen, og ligeså at ordbogen medtager \diamond *praedicatum* med betydningerne “(fil.) predikat; (gram.) predikativ” men så undrer det mig at man under *praedicō* som eneste uklassiske betydninger får “forkynne, preke” og ikke “predisere”, ligesom man under *praedicātiō* som uklassiske betydninger kun får “forkynnelse, preken” og ikke “predikasjon”.

Under adverbiet *modo*, udviklet af sociativen *modō* af *modus* “måde” får vi to hovedbetydninger, begge klassiske, “1. alene bare” og “2. nå nettopp, nylig, straks etter, snart”, men ikke den middelalderlige standardbetydning “nu” (ikke et emphatisk “netop nu”), som ligger bag adjektivet \diamond *modernus* “nutidig” (som –hurra! hurra!– findes i ordbogen), og man leder også forgæves efter den anden hovedanvendelse af *modo* på middelalderlatin som en vagt adversativ sætningsindleder “nu” = “men” “imidlertid” (ækvivalent med *sed* eller *autem*).

At opregne almindelige forkortelser ved begyndelsen af hvert nyt bogstav i en latinsk ordbog er ikke nogen nyhed. I *Gesner* finder man således under *A* følgende: *A.* = *Aulus*, *Ap. & App.* = *Appius*, *AVG* = *Augustus* eller *Augur*, *AB V. C.* = *Ab urbe condita*, *A. A. V. C.* = *Anno ab urbe condita*, *A. P. R. C.* = *Anno post Romam conditam*, *AED.* = *Aedes*, *AEDIL. CVR.* = *Aedilis Curulis*.

Udvalget er lidt anderledes hos *J&G*, men holder sig stadig inden for det strengt klassiske: *A.* = 1) *Aulus*, 2) *antiquo*, 3) *absolvo*; *a. u. c.* = *anno urbis conditae* eller *ab urbe condita*; *a. d.* = *ante diem*.

Anderledes bredtfavnende er *RKT*, hvor vi for et ensomt *A.* både får tilbudt *Aulus*, *absolvo*, og *Augustus*; for *A.D.* både *ante diem* og \diamond *Anno domini*; hvortil kommer \diamond *A et O* = *Alpha et Omega* og \diamond *A.M.* = *ante meridiem*, med *A.U.C.* = *anno urbis conditae* el. *ab urbe condita* som rosinen i pølseenden.

Tilsvarende finder man i listen over forkortelser der begynder med *p* om *P.M.* først den oplysning at betyder “Pontifex Maximus”, med en forklaring at sådan en var en “øversteprest (overhode for det statlige prestekollegiet)”, men derpå får man også at

vide at betegnelsen på senere latin bruges om paven. God og nyttig oplysning, men når paven nu er sluppet ind i varmen, kunne han godt have fået sin kirke med sig. På utallige indskrifter står at en kirke tilhører *S.R.E.* eller at en person er *S.R.E. cardinalis*, hvor *S.R.E.* står for *Sancta Romana Ecclesia* i den til situationen passende kasus. Men den oplysning finder man ikke i listen over forkortelser der begynder med *s*, hvorimod det sjældnere *S.D.G.* = *Soli Deo gloria* er kommet med. Til gengæld skal det siges til ordbogens pris at man under lemmaet *praesul* finder følgende mindeværdige betydningsbestemmelse “fordanser. ⚔(erke)biskop, pave, prelat.” —hvor man godt nok savner den ikke uvæsentlige oplysning at den klassisk romerske *praesul* er fordanser i en religiøs ceremoni, ikke ved et krobal. Her er det undtagelsesvis den uklassiske anvendelse af ordet der er mest rammende beskrevet.

I forkortelsesafsnittene, som i ordbogen som helhed, mærker man at forfatterne famler sig lidt frem når de forlader klassikernes veltrampede stier. De har ikke en lang tradition at bygge på for hvad der skal med og hvad der ikke skal med, og det fører nogle gange til lidt akavede situationer såsom den at det under *d* oplyses at *D.O.M.* = *Deo Optimo Maximo* betyder “til den beste og største gud”, men ikke at forkortelsen i kristen sammenhæng (som er langt den hyppigste kontekst) nødvendigvis må læses som “til Gud, den beste og største”.

Appendices

RKT har følgende appendices:

- “Botaniske navn”. En liste med linnæiske betegnelser for ca 350 planter som findes i Norge. En udmærket idé.
- “Latinske sitater og bevingede ord” (små 15 sider). Givetvis nyttig, og fornuftigvis, ligesom plantelisten, udstyret med accenter til at angive trykkets placering i ordene. Det er en blandet landhandel med uomgæelige travere som *Vestigia terrent* og *Carpe diem* ved siden af det mildest talt ikke særlig bevingede, men ligeledes horatianske, *Consule Planco* (hvem bruger dog det?), og den mytiske *Jus primae noctis*, der gravalvorligt forklares som en ret feudalherrer havde i middelalderen (mod ordbogens normale princip staves her med *J*, vel ud fra en forestilling om at det vil være det den sandsynlige stavemåde hvis udtrykket forekommer i en norsk tekst). Enkelte berømte bibelcitater er sluppet ind i varmen, men ikke et af de hyppigst netop i den latinske form anvendte: *Ave Maria*, *gratia plena*, som man også leder forgæves efter i den

egentlige ordbog under *aveō*. Derimod har man medtaget Samuel Johnsons epitaphium over Oliver Goldsmith *Qui nullum fere scribendi genus non tetigit; nullum quod tetigit non ornavit*. Hvis det er bevinget, har det i alt fald ikke på sine vinger svunget sig forbi mig før nu, eller hvis det har, da så hastigt at jeg ikke bemærkede det i forbifarten.

– En minigrammatik over latin på 29 sider. Hovedsagelig morfologi, klart opstillet og aldeles traditionel, men en ordbog er nok heller ikke stedet at indføre revolutionære ændringer i fremstillingen af morfologien. Det ærgrer mig dog at forfatterne tror så meget på *Kikero-Kajsar*- udtalen af latin at de docerer at “*c* altid” har lydværdi som “norsk *k*-lyd i ord som ‘katt,’ og “*ae* som i ‘*vaie*’”. Jeg tør æde min gamle hat på at klassisk latinsk /*k*/ har været palataliseret foran fortungevokal, så det ville være en god idé at lade nordmænd bruge deres naturlige *k*-allofon i den position. Om Cicero brugte mono- eller diftongisk udtale der hvor der staves *ae*, det ved jeg ikke, men senest i 1. årh. e.K. må en monoftongisk udtale være slået igennem i det meste af det latinske sprogområde, og den har været enerådende i middelalder og nyere tid helt til man holdt op med at tale latin i det 19.–20. århundrede. *Kikero-Kajsar*-udtalen er en forbrydelse mod europæisk sprog- og kulturhistorie; det er jo varianter af *Sisero-Sæsar*-udtalen der ligger bag alle moderne europæiske sprogs lån fra latin.

– En kortfattet bibliografi med ordbøger, grammatikker mm.

Summa summarum:

Der er mange detaljer at kritisere ved den nye norske ordbog, især vedrørende behandlingen af klassiske belægsteder, hvor den synes stort set at være blevet stående på 1800-tallets stadi i udlægningen og hvor selve belæggene, via generationer af leksikograferes anstrengelser for at koge dem ned til noget håndterligt, nogle gange er blevet forvansket til uigenkendelighed.

Men der er endnu flere overordnet gode ting at rose *RKT* for. Den er læservenlig i anlæg og typografi, for det meste til at stole på, stort set fri for trykfejl (jeg har faktisk ikke bemærket nogen, men måske er jeg ved at falde af på den), og den gør et prisværdigt forsøg på at komme fri af klassicismens strammende bånd, der gør så mange ordbøger til dårlige hjælpemidler til forståelsen af størstedelen af den latinske litteratur, som jo er efterklassisk, omend til stadighed påvirket af klassiske forbilleder.

19. århundredes klassiske filologi fortabte sig selv i sin forgabelse af antikken i den grad at man næsten glemte latinens rolle som limen i vesteuropæisk kultur gennem et par

årtusinder og som levende faktor i nutiden. *RKT* gør sig ikke skyldig i dette selvbedrag, selv om der hænger meget ved fra gammel tid af i form af anderledes behandling af klassiske og uklassiske ord og ordanvendelser.

En detalje jeg ikke har nævnt, men som vil være fremgået af mine citater af bogen, er at *RKT* oversætter til moderat bokmål, dvs dansk i norsk forklædning. Enkelte udtryk er ikke kendt fra det dansk der tales og skrives syd for Skagerrak (som vi også kunne kalde sydnorsk eller norsk i dansk forklædning), men for det meste vil hendes majestæt dronning Margrethe IIs undersætter uden videre genkende deres modersmål i *RKT*s oversættelser, omend stavningen ikke altid er den samme. Bogen kan uden indskrænkende klausuler anbefales til brug her i kongeriget. Hvad der savnes i sammenligning med Jensen og Goldschmidt udlignes af det meget bredere kildegrundlag for valget af opslagsord.

Altså, endnu en gang, alle mine kritiske bemærkninger til trods: Denne ordbog være herved anbefalet. Skulle vores kolleger i den norske del af det forne tvillingerige en dag få kræfter til at gå videre og lave en ordbog som, uden at opgive en rimelig dækning af den klassiske latinske litteratur, lidt mere systematisk forsøgte at dække væsentlige træk af senere latinitet, så har de noget at gå videre med. Det har vi, med skam at melde, ikke syd for Skagerrak – med mindre vi vil starte fra *RKT* og så lige udglatte et par ortografiske og idiomatiske knaster under vejs.